

Ο Ανατόλι Λουνατσάρσκι ως θεωρητικός της πολιτιστικής επανάστασης και της προλεταριακής κουλτούρας

γράφουν οι ΣΠΥΡΟΣ ΠΟΤΑΜΙΑΣ* και ΗΡΩ ΜΑΝΔΗΛΑΡΑ**

Μια πολυποίκιλη διαμάχη έλαβε χώρα στη νεαρή ΕΣΣΔ πάνω στα ζητήματα του πολιτισμού και της διαπαιδαγώγησης του εργαζόμενου λαού, στην οποία συμμετείχαν σχεδόν όλες οι ηγετικές φυσιογνωμίες των μπολσεβίκων (Λένιν, Τρότσκι, Λουνατσάρσκι, Μπουχάριν, Κολοντάι), το κίνημα της ΠΡΟΛΕΤΚΟΥΛΤ (Μπογκντάνοφ, Πλέτνιοφ) καθώς και οι καλλιτέχνες της Ρωσικής Πρωτοπορίας (Μαγιακόφσκι, Μέγιερχολντ, Μαλέβιτς, Τάτλιν). Στο πλαίσιο αυτό θεωρούμε ότι οι θέσεις του Ανατόλι Λουνατσάρσκι ως πρώτου Επιτρόπου της Διαφώτισης φέρουν βαρύνουσα σημασία, ενώ η μελέτη και η ανάδειξή τους μπορούν να προσφέρουν στο σύγχρονο εργατικό-λαϊκό κίνημα ένα πολύτιμο μεθοδολογικό εργαλείο προσέγγισης των ζητημάτων του πολιτισμού και της κουλτούρας. Το παρόν άρθρο αναδεικνύει το ζήτημα της αφομοίωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς και το ενοποιημένο σχολείο εργασίας ως καίριες πτυχές της πολιτιστικής επανάστασης που οραματιζόταν ο Λουνατσάρσκι.

*** Υπ. διδάκτωρ Κοινωνιολογίας Παντείου
Πανεπιστημίου, συνθέτης**

**** Αρχιτέκτων μηχανικός, φοιτητής
Γλυπτικής ΑΣΚΤ**

«Δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε ότι η [αρχαία] ελληνική τέχνη και το έπος συνδέονται με ορισμένες μορφές εξέλιξης της κοινωνίας. Η δυσκολία βρίσκεται στο να κατανοήσουμε το

λόγο που μας προσφέρουν ακόμα καλλιτεχνική απόλαυση και από μια ορισμένη άποψη ισχύουν σαν κανόνες και άφθαστο πρότυπο. [...] Γιατί ασκεί αιώνια γοητεία η ιστορική παιδική ηλικία της ανθρωπότητας, εκεί που γνώρισε την ωραιότερή της ανάπτυξη, σαν στάδιο που δεν ξαναγυρίζει ποτέ;».

(Μαρξ, 1990: 74)

Για ποιο λόγο, αναρωτιέται ο Κ. Μαρξ (Κ. Marx), η αρχαία ελληνική τέχνη προκαλεί στον σύγχρονο άνθρωπο αισθητική απόλαυση; Για ποιο λόγο η αρχαιότητα συλλαμβάνεται ως κανόνας της καλλιτεχνικής δημιουργίας, ως αξεπέραστο πρότυπο από τη σύγχρονη λογοτεχνία και τέχνη, παρά το γεγονός ότι οι κοινωνικές δομές που επέτρεψαν την άνθιση της έχουν παρέλθει; (Lukács, 1968: 101). Εντέλει, γιατί ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός ασκεί γοητεία σε εποχές τόσο ριζικά διαφορετικές;

Αυτή η μαρξική απορία πηγάζει και συνδιαλέγεται με τη γερμανική κλασική φιλοσοφική παράδοση, αποτελώντας ένα σημαντικό ερώτημα πάνω στο οποίο στοχάστηκαν μεταξύ άλλων οι Γ. Χέρντερ (G. Herder), Φρ. Σίλλερ (Fr. Schiller), Γκ. Χέγκελ (G. Hegel) και Φρ. Χέλντερλιν (Fr. Hölderlin). Ο Μαρξ, θεωρώντας τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό ως την *ιστορική παιδική ηλικία της ανθρωπότητας*, θα αποδώσει τη γοητεία του στις ανώριμες κοινωνικές συνθήκες μέσα από τις οποίες αναδύθηκε, συνθήκες οι οποίες χαρακτηρίζονταν από την εύρυθμη σχέση ποιότητας και ποσότητας, περιομένου και μορφής, την απουσία του σύγχρονου καταμερισμού της εργασίας, την αρμονική σχέση –«διαλεκτική του μέτρου» (Μαρξ στο Lifshitz, 1973: 26)– μεταξύ των ανθρώπων αλλά και μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης.

«Το κλασικό ιδεώδες εκπροσωπεί εδώ [στη σκέψη του Μαρξ] τη ζωή [...] στην αρμονία των στοιχείων της, στη χάρη του συγκερασμού των αντιθέσεων της και στη γαλήνια σιγουριά, που χαρίζει η υπαρξιακή πληρότητα».

(Κονδύλης, 2001: 15)

Ο Μαρξ, λοιπόν, θέτει το παραπάνω ερώτημα, τόσο για να καταδείξει το γεγονός ότι ο ανθρώπινος πολιτισμός συσχετίζεται εσωτερικά με την ιστορική εξέλιξη της κοινωνίας, όσο και για να συνδέσει τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό με τη μελλοντική σοσιαλιστική κοινωνία, εντοπίζοντας σε αυτόν κοινωνικά στοιχεία που αξίζει να αναγεννηθούν και να επιστρατευτούν για την οικοδόμηση της νέας κοινωνίας. Θέτει, επομένως, το ερώτημα στο όνομα ενός μέλλοντος απαλλαγμένου από τις αλλοτριωμένες και αλλοτριωτικές καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις, στο όνομα μιας μελλοντικής κομμουνιστικής κοινωνίας, «η οποία λειτουργώντας ως αισθητικός καταλύτης» (Ροζάνης, 1986: 7) μετατρέπει τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση, την παραγωγική διαδικασία και την κοινωνία σε σχέση έλλογη, συνειδητά δημιουργική, αρμονική και αισθητική. Επομένως, ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός αποτελεί για τον Μαρξ ένα πρότυπο, υπό την έννοια ότι «το παιδί είναι μια αναπαράσταση του ιδεώδους» (Schiller, 2005: 12).

Ο Ανατόλι Λουντσαρσκι (Anatoly Lunarcharsky), αφιερώνοντας μια σειρά από διαλέξεις στη μελέτη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, ανακίνησε τις παραπάνω επισημάνσεις του Μαρξ και αποπειράθηκε να εμβαθύνει σε εκείνα τα κοινωνικά στοιχεία, που θα ήταν χρήσιμα στη δημιουργία της νέας σοβιετικής κοινωνίας. Βασικό θεμέλιο της αρχαίας ελληνικής πολιτικής, πολιτιστικής και φιλοσοφικής ζωής θεωρεί την αυτοδιοικούμενη ελεύθερη πόλη. Η μορφή οργάνωσης της πόλης-κράτους αποτελεί, για τον Λουντσαρσκι, πρότυπο δημοκρατικής κοινωνικής οργάνωσης κι ως εκ τούτου διατηρεί τη δυνατότητα να εμπνεύσει την ανθρωπότητα στην προσπάθειά της να υπερβεί την καπιταλιστική κοινωνία. Στην πόλη-κράτος το υποκείμενο-πολίτης δημιουργούσε συνειδητά τον αντικειμενικό κόσμο και προσλάμβανε την πραγματικότητα ως αποτέλεσμα της δικής του ενεργητικής πράξης. Το υποκείμενο νοούνταν ως ο μοναδικός παραγωγός του κόσμου, αναγνώριζε τον εαυτό του ως μέρος της πραγματικότη-

τας που το ίδιο δημιουργούσε και κατά συνέπεια η συνειδησή του εμφανιζόταν ως μορφή της πραγματικότητας και ως στιγμή (Moment) της συνολικής διαδικασίας. Με άλλα λόγια, ευδοκίμωσε μια σχετική ενότητα μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, μορφής και περιεχομένου, είναι και δέοντος, συνείδησης και ιστορικής πραγματικότητας. Αυτή η σχέση συνείδησης και πραγματικότητας ενισχυόταν περαιτέρω μέσω της διαπαιδαγώγησης των πολιτών, η οποία αποσκοπούσε στη διαμόρφωση ανθρώπων ικανών να λάβουν μέρος τόσο στη διοίκηση της πόλης όσο και στην άμυνά της και η οποία έθετε ως στόχο η κάθε γενιά να υπερβαίνει τα έργα της προηγούμενης σε ένα υψηλότερο επίπεδο πνευματικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Επομένως, η σχέση ιστορίας και διανοητικής γένεσης, αντικειμένου και υποκειμένου, ενδυναμώνονταν στο πλαίσιο της πόλης-κράτους μέσω της πνευματικής, ηθικής και φυσικής διαπαιδαγώγησης. Η διαπαιδαγώγηση αναλάμβανε η ίδια η πολιτεία διά των παιδαγωγών, οι οποίοι χρεώνονταν το καθήκον να μορφώσουν τον πολίτη μέσω της κοινωνίας και για την κοινωνία. Επιπλέον, οι αρχαίοι τραγικοί και λυρικοί ποιητές, οι ιστορικοί και οι φιλόσοφοι, τα θέατρα και τα γυμναστήρια έθεταν ως σκοπό τους την εναρμόνιση του ατόμου με το κοινωνικό σύνολο, θεωρώντας *ύβρη* κάθε προσπάθεια μιας μεμονωμένης προσπάθειας να ξεπεράσει ατομικά τους άλλους. Η αρχαία πόλη, σύμφωνα με τον Λουνατσάρσκι, χρειαζόταν δυνατούς, ικανούς, έξυπνους και υγιείς πολίτες, των οποίων όμως η ιδιαίτερη ατομικότητα δεν θα μετατρεπόταν ποτέ σε έναν εγωιστικό ατομικισμό.

Συνοψίζοντας, η ανάπτυξη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού ήταν άρρηκτα δεμένη με τη δομή και τη λειτουργία της πόλης-κράτους, καθώς ο πολίτης βιώνοντας και συνειδητοποιώντας την αδιάσπαστη ενότητα μεταξύ του ίδιου του εαυτού του, της δημιουργίας του και της πατρίδας του (Vaterstadt) συνεισέφερε με τις γνώσεις και το έργο του σε ολόκληρη την πόλη (Lunatscharski, 1981b:

39). Συνεπώς, ο πολίτης, αισθανόμενος την πόλη-κράτος και τον πολιτισμό της ως δικό του συνειδητό δημιούργημα, την υπερασπιζόταν με σθένος απέναντι στις επιθέσεις των κολοσσιαίων ανατολικών αυτοκρατοριών (Lunacharsky, 1981a: 31-36).

Ο Λουνατσάρσκι ισχυρίζεται ότι αυτή η ιστορική εμπειρία της ανθρωπότητας μπορεί να αποτελέσει πρότυπο για το προλεταριάτο στη μάχη του για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Ο σοσιαλισμός, «ως μια νέα κατανόηση του κόσμου και μια νέα αίσθηση του κόσμου, είναι ένα μεγάλο κίνημα κουλτούρας» (Lunatscharski, 1981b: 51), που αποσκοπεί στη μετατροπή του λαού και της εργατικής τάξης από παθητικό αντικείμενο της ιστορικής διαδικασίας σε ενεργό υποκείμενό της, σε δημιουργό της ιστορίας. Αυτό το υποκείμενο φέρει τη δική του σύλληψη του κόσμου, τα δικά του αισθήματα για αυτόν και διαμορφώνει τη δική του κουλτούρα, η οποία συνίσταται στη συνειδητοποίηση του ιστορικού του ρόλου, της έκτασης της αποστολής του, καθώς και στην ανάληψη από το ίδιο της διεύθυνσης τόσο της παραγωγικής διαδικασίας όσο και της κοινωνίας ολόκληρης. Δεν αρκεί οι εργαζόμενοι να είναι «μόνο καλοί εργάτες, να δουλεύουν καλά τις μηχανές», αλλά αντίθετα απαιτείται από αυτούς, για όσο διαρκεί η δικτατορία του προλεταριάτου, να γίνουν οι πραγματικοί καθοδηγητές της ανοικοδόμησης της καινούργιας κοινωνίας (Lunacharsky, 1981a: 222). Ως στόχος του σοσιαλισμού τίθεται η δημιουργία ενός αρμονικού και πεπαιδευμένου ανθρώπου, ο οποίος επιστρατεύοντας όλες του τις δυνάμεις θα μπορεί να αλλάξει τον κόσμο, ο οποίος διαπαιδαγωγώντας διαρκώς τον εαυτό του, το κοινωνικό και το φυσικό του περιβάλλον, θα μεταμορφώνει συνολικά την ανθρώπινη ζωή ενός ανθρώπου που θα δύναται να

«[...] ακροάζεται όλη τη μουσική συμφωνία που παίζεται γύρω του, να συλλαμβάνει όλους τους τόνους, οι οποίοι συνθέτουν την αρμονία που ονομάζεται κουλτούρα και την ίδια στιγμή ο ίδιος να

μπορεί να παίξει καλά ένα συγκεκριμένο όργανο και έτσι να συμβάλει στον γενικό πλούτο. Αυτός ο γενικός πλούτος καθρεφτίζεται στην ολότητά του στη συνείδηση και στην καρδιά του».

(Lunatscharski, 1973b: 24)

Μέσω της σοσιαλιστικής κουλτούρας το προλεταριάτο καλείται να μεταμορφώσει τόσο την όψη της Γης όσο και του ίδιου του ανθρώπου, μετατρέποντας τον τελευταίο σε «βασίλη» του φυσικού κόσμου, σε έναν άνθρωπο κατ' εικόνα του Θεού. Καλείται επίσης να δημιουργήσει μια «αδελφική ενότητα» μεταξύ των ανθρώπων, η οποία θα ανυψώνεται διαρκώς και θα καλλιεργεί ατέρμονα τον άπειρο πλούτο των ανθρώπινων δυνατοτήτων (Lunacharsky, 1981a: 175-177).

Όπως ακριβώς ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός στόχευε στην επίτευξη μιας αρμονίας μεταξύ επιμέρους και κοινωνικού όλου, δημιουργώντας έναν «συμπόλιτη γεμάτο με μεγαλειώδη φιλία και αφοσίωση προς κάθε άλλο Έλληνα» (Lunacharsky, 1981a: 102-103), πρόθεση που εκφράστηκε ιδιαίτερα στη γλυπτική, έτσι και η σοσιαλιστική ηθική διαπαιδαγώγηση θέτει ως σκοπό της την εμφύσηση του αισθήματος της αλληλεγγύης και της αλληλοκατανόησης, αποβλέποντας στη διαμόρφωση ενός *αληθινού και ευδιάθετου* συνεργάτη, συμπολίτη, συντρόφου, πετυχαίνοντας κατ' επέκταση τη διαμόρφωση του *συλλογικού ανθρώπου της σοσιαλιστικής εποχής*¹ ο οποίος:

- σκέφτεται στη βάση του «εμείς»¹, αποτελώντας ταυτόχρονα αναπόσπαστο μέρος του
- αξιολογεί το κοινωνικό συλλογικό συμφέρον ως σημαντικότερο από το προσωπικό του συμφέρον
- αγαπάει με πάθος το σοσιαλιστικό οικοδόμημα, αφοσιώνεται σε αυτό και ανακαλύπτει εκεί το σκοπό και το περιεχόμενο της ζωής του (Lunatscharski, 1973b: 187).

1. «Αφήστε μας να είμαστε Εμείς! Και σε μια θάλασσα από μίζερια να δημιουργήσουμε στιγμιαία τη μεγάλη ομορφιά», γράφει σε ένα ποίημα του ο νεαρός Α. Λουνατσάρσκι (Tait, 1984: 48).

Το ιδανικό που τίθεται προς επίτευξη είναι αυτό της κουλτούρας της αδελφοσύνης και της απόλυτης ελευθερίας, της νίκης πάνω στον ατομικισμό που παραλύει τα ανθρώπινα όντα, της κοινοτικής ζωής, της ελεύθερης και φυσικής συγχώνευσης της προσωπικότητας σε μια υπερπροσωπική οντότητα, χωρίς να λησμονείται ότι πίσω από τον «συλλογικό άνθρωπο» βρίσκεται το άτομο (Lunacharsky, 1918a). Η ηθική διαπαιδαγώγηση, δηλαδή, διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση του σοβιετικού πολίτη, καθώς μέσω αυτής συγκροτούνται δεσμοί μεταξύ ατόμου και κοινότητας, ενώ παράλληλα καλλιεργείται η δυνατότητα ατομικής έκφρασης εντός της κοινοτικής ζωής. Η οργανική ένταξη του ατόμου στην κοινωνική ολότητα μεγιστοποιεί τη δυνατότητα της ατομικής έκφρασης και διευρύνει την έννοια της ατομικότητας μέσω της ενσωμάτωσης των επιτευγμάτων της στη συλλογική προσπάθεια. Επιπλέον, ένας τέτοιος άνθρωπος μπορεί να ελέγξει τον εαυτό του, να τον θέσει στην υπηρεσία ενός «υψηλού» σκοπού, να πειθαρχήσει σε έναν συλλογικό στόχο, διαπαιδαγωγούμενος με αυτόν τον τρόπο στην ανώτερη μορφή πειθαρχίας, την αυτοπειθαρχία (Lunacharsky, 1981a: 235).

Πολιτιστική επανάσταση: το τρίτο μέτωπο

Ο Λουνατσάρσκι συνέκρινε τη σημασία και την καινοτομία του σοσιαλιστικού πολιτιστικού κινήματος με την Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό, θεωρώντας μάλιστα ότι το νέο αυτό πολιτιστικό κίνημα ξεπερνούσε κάθε προηγούμενο, στο βαθμό που η πρακτική του εφαρμογή αγκάλιαζε ολόκληρη την κοινωνία (Yermakov, 1975: 52, 100). Παράλληλα, τόνιζε το γεγονός ότι το προλεταριάτο και οι κομμουνιστές δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να ταυτίσουν την υπόθεση του σοσιαλισμού με την αλλαγή των παραγωγικών σχέσεων και νόμων αδιαφορώντας για το ζήτημα του ίδιου του ανθρώπου.

«Ο Λένιν επέμενε ότι η δουλειά της οικοδόμησης που δεν οδηγεί στην αλλαγή του ίδιου του ανθρώπου χάνει ουσιαστικά το σκοπό και τη σημασία της [...]. Γι' αυτό το προλεταριάτο πρέπει αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας να ασχοληθεί με την πολιτιστική επανάσταση».

(Lunacharsky, 1981a: 243)

Το σχέδιο του Λουνατσάρσκι για την πολιτιστική επανάσταση στη νεαρή Σοβιετική Ένωση αποσκοπούσε στη μεταμόρφωση του εργαζόμενου ανθρώπου σε συνειδητό υποστηρικτή της συντελούμενης πολιτιστικής διαδικασίας, μέσω της ολόπλευρης συμμετοχής του σε αυτή στη χειραφέτηση του σοβιετικού λαού τόσο από την οικονομική όσο και από την πολιτιστική σκλαβιά, μέσω της ανεμπόδιστης πρόσβασής του σε όλες τις υλικές και πνευματικές αξίες της ανθρωπότητας στην εμπλοκή των εργαζομένων τόσο στη διεύθυνση της παραγωγής όσο και σε όλες τις κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες. Με άλλα λόγια, απέβλεπε στην άρση των πραγματοποιητικών συνεπειών της καπιταλιστικής κοινωνίας και του αστικού πολιτισμού. Βέβαια, η ηγεμονία του προλεταριάτου στο πεδίο της κουλτούρας είναι απαραίτητη προϋπόθεση, αλλά όχι η μοναδική για τη νικηφόρα εξέλιξη της πάλης του κατά τη μεταβατική περίοδο, αφού αυτή πρέπει να περιλαμβάνει ταυτόχρονα τόσο τη στρατιωτική υπεράσπιση της χώρας από την επιθετικότητα των καπιταλιστικών κρατών όσο και την επίτευξη πολιτικών και οικονομικών στόχων.

Για τον Λουνατσάρσκι, το τρίτο μέτωπο της πολιτιστικής επανάστασης, το μέτωπο της διαπαιδαγώγησης, είναι αδιαχώριστα συνδεδεμένο με το πρώτο και το δεύτερο. Αυτό σημαίνει ότι ούτε η υπεράσπιση της χώρας (πρώτο μέτωπο), ούτε η ανάπτυξη της οικονομίας (δεύτερο μέτωπο) μπορούν να βοηθούν χωρίς την παράλληλη ανάπτυξη του τρίτου μετώπου. Σύμφωνα με τον Λουνατσάρσκι, το να ετοιμάζεις τους ανθρώπους

«[...] για άμυνα, για οικονομική δουλειά ή για διοικητικές θέσεις σημαίνει να

Ανατόλι
Λουνατσάρσκι

εκπαιδεύεις αληθινούς κομμουνιστές που θα είναι αφοσιωμένοι ψυχικά και σώματι σε αυτή τη δουλειά.

Αυτό είναι ένα εκπαιδευτικό καθήκον, μια δουλειά διαφώτισης».

(Lunacharsky, 1981a: 173)

Όμως, το τρίτο μέτωπο δεν αποτελεί μόνο μέσο αλλά και τον καθαυτό σκοπό της αταξικής κοινωνίας, καθιστώντας το έτσι πιο σημαντικό και πιο καθοριστικό. Ο Λουνατσάρσκι προβλέπει ότι με το πέρας της ανθρωπότητας στο βασίλειο της ελευθερίας η ανάπτυξη του πολιτισμού θα μετατραπεί σε κεντρικό ζήτημα και τότε το πρώτο, και ως ένα βαθμό, και το δεύτερο μέτωπο θα συγχωνευθούν στο τρίτο. Στο παρόν, το τρίτο μέτωπο μένει τρίτο όχι ως τριτεύον αλλά με την έννοια ότι ολοκληρώνεται τελευταίο, ότι είναι ταυτόχρονα ο τελικός σκοπός (Lunatscharski, 1973b: 100-115) γιατί

«[...] ο κομμουνισμός δεν έχει νόημα αν δεν υπηρετεί τον πολιτισμό και την κουλτούρα. Ο πολιτισμός, η εκπαίδευση, η επιστήμη, η τέχνη δεν είναι μόνο μέσα με τα οποία κινούμαστε προς το σκοπό μας. Είναι τα ίδια, την ίδια στιγμή, ένας απώτερος σκοπός».

(Lunatscharski, 1973b: 117)

Το τρίτο μέτωπο, όπως και ολόκληρη η διαδικασία διαπαιδαγώγησης, θεμελιώνεται στην πρωτοβουλία του ίδιου του λαού. Στην πρώτη του δήλωση ως Επίτροπος της Διαφώτισης στις 29 Οκτω-

βρίου 1917 ο Λουνατσάρσκι επισημαίνει:

«Τα σχολεία, τα βιβλία, τα θέατρα, τα μουσεία μπορούν να προσφέρουν μόνο βοήθεια. Οι ίδιοι οι άνθρωποι πρέπει να αναπτύξουν, συνειδητά ή ασυνειδητά, τον δικό τους πολιτισμό [...]. Ας μην φοβόμαστε τον λαό, ας μην φοβόμαστε ότι θα εκλέξει τον λάθος αντιπρόσωπο. Θέλουμε ο λαός να διευθύνει τη χώρα και να είναι κύριος του εαυτού του [...]. Η δουλειά μας [του Κομισαριάτου] είναι να βοηθήσουμε τον λαό στην πράξη να πάρει τη μοίρα στα χέρια του».

(Fitzpatrick, 2002: 26,28)

Ός καθήκον του Κομισαριάτου Διαφώτισης τίθεται η πρόκληση του ενδιαφέροντος του εργαζόμενου σοβιετικού λαού για τα ζητήματα της παιδείας και του πολιτισμού, αλλά και η προσπάθεια όλοι οι εκπαιδευτικοί και πολιτιστικοί θεσμοί να εκλεγόνται από τον πληθυσμό κάθε περιοχής, ο οποίος οργανωμένος σε συμβούλια ή επιτροπές θα αναλαμβάνει αποφασιστικό και άμεσα παρεμβατικό ρόλο. Βασικό μέτρο προς αυτή την κατεύθυνση αποτελεί η αποκέντρωση της διοίκησης σε αυτοδιευθυνόμενα σώματα όσο και η δημιουργία μιας ατμόσφαιρας «αληθινής συνεργασίας», όπου από κοινού και με «φιλική διάθεση» το Κομισαριάτο και οι τοπικές επιτροπές θα στηρίζουν κάθε «υγιή» πρωτοβουλία (Lunacharsky, 1918b). Ο Λουνατσάρσκι, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην ανθρώπινη επιλογή και στις ενσυνείδητες ανθρώπινες πράξεις, προωθούσε την αυτενέργεια του σοβιετικού λαού στη σφαίρα της εκπαίδευσης και του πολιτισμού, υιοθετώντας έτσι θέσεις συγγενικές με τις αντίστοιχες του κινήματος της ΠΡΟΛΕΤΚΟΥΛΤ, η οποία υποστήριζε ότι η ανύψωση του μορφωτικού επιπέδου των εργαζομένων πρέπει να είναι έργο των ιδίων.

Την περίοδο αυτή παρόμοιες απόψεις με τον Λουνατσάρσκι εξέφρασαν ο Ν. Μπουχάριν (N. Bukharin) και η Α. Κολοντάι (A. Kollontai). Για τον Μπουχάριν η επίλυση των πολιτιστικών και εκπαιδευτικών ζητημάτων ήταν εξίσου επιτα-

κτική με την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων, καθώς θεωρούσε ότι η αντιμετώπιση του αναλφαριθμισμού, η ανύψωση του μορφωτικού επιπέδου των εργαζομένων και η συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων αποτελούσαν ζωτικά ζητήματα της επανάστασης. Ομοίως, η Κολοντάι καλούσε σε μια «ριζοσπαστική αναμόρφωση της φυσιολογίας» του ανθρώπου, σε μια εκ θεμελίων αλλαγή των μορφών της οικογενειακής ζωής, των σεξουαλικών σχέσεων και της ηθικής. Και οι τρεις απέρριπταν την αντίληψη ότι οι αλλαγές στο πεδίο της εκπαίδευσης και της κουλτούρας ήταν δευτερεύουσας σημασίας και μπορούσαν να πραγματοποιηθούν μόνο όταν θα είχε ολοκληρωθεί η εγκαθίδρυση των νέων οικονομικών και παραγωγικών σχέσεων. Αντίθετα, αντιμετώπιζαν την οικοδόμηση του σοσιαλισμού σαν μια ενιαία διαδικασία, όπου και τα τρία μέτωπα είναι αναγκαία, αφού συνεχώς αλληλεπιδρούν και αλληλοκαθορίζονται. Από την άλλη πλευρά, ο Τρότσκι (Trotsky) έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην επίλυση των οικονομικών προβλημάτων της νεαρής Σοβιετικής Ένωσης δηλώνοντας ότι «προς το παρόν, το οικονομικό πρόβλημα αποτελεί το κύριο πρόβλημα» (Trotsky, 1960: 9). Αντίθετα, για το κίνημα της ΠΡΟΛΕΤΚΟΥΛΤ και τον Α. Μπογκντάνοφ (A. Bogdanov), η πορεία προς το σοσιαλισμό και την αταξική κοινωνία περιλάμβανε τρεις ανεξάρτητους δρόμους: τον πολιτικό, τον οικονομικό και τον πολιτιστικό. Στο πλαίσιο αυτής της πορείας, η κατάκτηση της πολιτιστικής ηγεμονίας προηγείται της κατάληψης της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, δηλαδή το προλεταριάτο πρέπει να αναπτύξει και να κατέχει τη δική του κουλτούρα πριν θεωρηθεί έτοιμο να καταλάβει και να ασκήσει την πολιτική εξουσία. Έτσι, ο Μπογκντάνοφ οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι τα καθήκοντα του πολιτισμού προέχουν όχι μόνο έναντι της οικονομικής ανάπτυξης αλλά και έναντι της πολιτικής επανάστασης. Σε αυτή τη βάση αντιμετώπισε με επιφύλαξη την κατάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους, καθώς θεωρούσε ότι το προλεταριάτο δεν ήταν ακόμη πολιτιστικά έτοιμο.

Τρίτο μέτωπο

A. Το ζήτημα της πολιτιστικής κληρονομιάς και της νέας προλεταριακής κουλτούρας

Το τρίτο μέτωπο στηριζόταν σε δύο αδι-αχώριστους πυλώνες: στην αφομοίωση της πολιτιστικής κληρονομιάς του παρελθόντος και στην ίδρυση του ενοποιημένου-πολυτεχνικού σχολείου.

Το προλεταριάτο ως μια ιστορική τάξη οφείλει, κατά τον Λουνατσάρσκι, να βηματίζει σε σύνδεση με το παρελθόν, κατακτώντας και διαφυλάσσοντας τις πανανθρώπινες αξίες που δημιούργησε η ανθρωπότητα ανά τους αιώνες. Δηλαδή, για να μπορέσει το προλεταριάτο να ασκήσει την εξουσία που κατέκτησε και να διευθύνει τα μέσα παραγωγής είναι απαραίτητο να αφομοιώσει κάθε πανανθρώπινη αξία της επιστήμης και της τέχνης του παρελθόντος. Στην κουλτούρα του παρελθόντος συνυφαίνεται η επίδραση διαφόρων τάξεων και αναπτύσσονται έτσι πλήθος ιδεών και αξιών, επαναστατικών όσο και καθολικών-πανανθρώπινων, οι οποίες αποτελούν το θησαυρό του ανθρώπινου είδους. Έτσι, κατά τη διάρκεια της διαδικασίας κριτικής αφομοίωσης της παλιάς κουλτούρας, γράφει ο Λουνατσάρσκι:

«Θα ανακαλύψουμε τις πιο αντίθετες σχέσεις. Θα συναντήσουμε τους μεγάλους δασκάλους του παρελθόντος να αδυνατούν, εξαιτίας της ανωριμότητας της εποχής που έζησαν, να κατανοήσουν την κοινωνία τους και μπερδεμένους γίγαντες, όπως ο Βάγκνερ [Wagner], όπου το θετικό και το αρνητικό είναι πολύ στενά συνυφασμένα».

(Lunacharsky, 1973a: 281)

Αυτό σημαίνει ότι η διαδικασία της αφομοίωσης των χρήσιμων στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς από το προλεταριάτο είναι σύνθετη και απαιτητική, αφού δίπλα στα επαναστατικά και πανανθρώπινα στοιχεία επιβιώνουν ταυτόχρονα στοιχεία αντιδραστικά και *επικίνδυνα*. Συνεπώς, η παρελθούσα κουλ-

τούρα και όλοι οι μεγάλοι δημιουργοί «πρέπει να ελεγχθούν», να υποβληθούν στην αυστηρή κρίση του «διδασκαλικού προλεταριακού δικαστηρίου», να αξιολογηθούν μέσω του ιστορικού υλισμού χωρίς «ίχνος μηχανιστικής σκέψης»! Όπως ο Μαρξ δεν απέρριψε εξολοκλήρου τα επιτεύγματα της αστικής εποχής και σκέψης, αλλά αντίθετα αφομοίωσε και ανάπλασε τα πιο αξιόλογα στοιχεία της, με αντίστοιχο τρόπο το προλεταριάτο καλείται να διαχειριστεί την πολιτιστική κληρονομιά. Η κριτική πρόσληψη του παρελθόντος απαιτεί άπαιστη γνώση του θέματος, της ιστορίας, της κουλτούρας, της συγκεκριμένης φύσης του εξεταζόμενου πεδίου και την αποσαφήνιση των κοινωνικών αιτιών και συνθηκών της εμφάνισης του εκάστοτε πολιτιστικού δημιουργήματος, της θέσης του και της επίδρασής του στην κοινωνία, της σχέσης του με την κοινωνία της εποχής του, αλλά και με τη σύγχρονη εποχή. «Γι' αυτό η προλεταριακή μαθητεία είναι ταυτόχρονα και μια διαδικασία εξαιρετικά ενεργητικού ξεκαθαρίσματος» (Λουνατσάρσκι στο Βογιάζος, 1979: 266). Επομένως, το προλεταριάτο θα μπορέσει να πει τον δικό του λαμπρό λόγο μόνο αν αφομοιώσει την παρελθούσα επιστήμη και τέχνη, θα δημιουργήσει τον δικό του καινούργιο πολιτισμό μόνο αν μελετήσει τον προγενέστερο, αφού ο νέος πολιτισμός *θα αναπτυχθεί από το χώμα* του παλιού. Η προλεταριακή κουλτούρα συνιστά τελικά την περαιτέρω ανάπτυξη του συνόλου των γνώσεων που ανέπτυξε η ανθρωπότητα υπό το ζυγό των ταξικών κοινωνιών (Lunatscharski, 1973b: 33). Συνεπώς, το ζήτημα της αφομοίωσης αντιμετωπίζεται από τον Λουνατσάρσκι διττά: από τη μία, αρνείται την απόρριψη της κουλτούρας του παρελθόντος, προωθώντας την κριτική αφομοίωσή της, η οποία, από την άλλη, χωρίς να λαμβάνεται και να χρησιμοποιείται απαράλλακτη, θα πρέπει να αποτελέσει τη βάση της νέας και ουσιαστικά διαφορετικής προλεταριακής κουλτούρας.

Ο διάλογος που αναπτύχθηκε στη Σοβιετική Ένωση γύρω από το ζήτημα της

αφομοίωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς και της ανάπτυξης μιας νέας προλεταριακής κουλτούρας υπήρξε πλούσιος, εξαιρετικά φορτισμένος και με ενδιαφέρουσες συγκλίσεις και αποκλίσεις.

Αντίθετα με τον Επίτροπο Παιδείας, το κίνημα της ΠΡΟΛΕΤΚΟΥΛΤ θεωρούσε όλη την κουλτούρα του παρελθόντος ως μονοσήμαντη έκφραση των κυρίαρχων τάξεων, ως μια ταξική και καταπιεστική κουλτούρα που πρέπει να καταστραφεί ολοσχερώς προκειμένου το προλεταριάτο να δημιουργήσει, αμέσως μετά την επανάσταση, τη δικιά του νέα κουλτούρα. Το πρώτο συνέδριο της ΠΡΟΛΕΤΚΟΥΛΤ (1918) χαρακτήρισε την κουλτούρα του παρελθόντος ως εξολοκλήρου αστική και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι καμία πτυχή της –εκτός των φυσικών επιστημών και των τεχνικών δεξιοτήτων– δεν αξίζει να διατηρηθεί. Επομένως, το προλεταριάτο οφείλει να καταστρέψει την παρελθούσα κουλτούρα και έτσι να ανοίξει το δρόμο προς τη δημιουργία ενός νέου προλεταριακού πολιτισμού. Η κατευθυντήρια ιδέα του κινήματος της ΠΡΟΛΕΤΚΟΥΛΤ συμπυκνωνόταν στην άποψη ότι το προλεταριάτο θα χειραφετηθεί από το ζυγό της αστικής ιδεολογίας μέσω μιας ριζοσπαστικής τομής στην *ιεραρχική κουλτούρα* των παλιών κυρίαρχων τάξεων, μιας τομής που θα αποσκοπεί στην ανάδειξη των αξιών της εργασίας, της ισότητας και της συλλογικότητας έναντι της ανταγωνιστικής, ελιτίστικής και ατομικιστικής αστικής κουλτούρας. Στο πλαίσιο αυτό το κίνημα της ΠΡΟΛΕΤΚΟΥΛΤ αρνούσαν κάθε συνεργασία τόσο με τις άλλες τάξεις, όπως τους μικροαστούς και τους αγρότες, όσο και με τους «αστούς ειδικούς» στο πεδίο του πολιτισμού και της εκπαίδευσης, καθώς θεωρούσε ότι σε αυτή την περίπτωση η δικτατορία του προλεταριάτου παύει να είναι «καθαρή» και κατ' επέκταση η δημιουργία μιας προλεταριακής κουλτούρας δυσχεραίνεται.

Βέβαια, ο Μπογκνάνοφ, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα μέλη της ΠΡΟΛΕΤΚΟΥΛΤ, δεν αρνούσαν τη σημασία της κουλτούρας του παρελθόντος για το προλεταριάτο, αλλά την αντιμετώπιζε

περισσότερο ως όπλο, το οποίο πρέπει να στραφεί ενάντια στους εμπνευστές της, ως ένα όπλο που δύναται να συμβάλει στην οργάνωση των συλλογικών ταξικών δυνάμεων και λιγότερο ως «ανθρώπινο πλούτο», που πρέπει να αφομοιωθεί από την εργατική τάξη. Έγγραφε:

«Ο πλούτος της παλιάς τέχνης δεν πρέπει να λαμβάνεται παθητικά [...].

Το προλεταριάτο πρέπει να παίρνει το θησαυρό αυτής της τέχνης από την άποψη της δικής του κριτικής ανάλυσης, με τη δική του νέα ερμηνεία, αποκαλύπτοντας τα κρυμμένα συλλογικά της στοιχεία [...]. Τότε θα γίνει πολύτιμη η κληρονομιά για το προλεταριάτο, ένα όπλο στην πάλη ενάντια στον κόσμο που τη δημιούργησε».

(Fitzpatrick, 2002: 98)

Ο Μπογκνάνοφ αντιλαμβανόταν τον πολιτισμό ως ένα μέσο αυτοσυνειδητοποίησης του προλεταριάτου, ως ένα μέσο που το προλεταριάτο πρέπει να μάθει και να κατανοήσει προκειμένου να το χρησιμοποιήσει, αφού η σφαίρα της κουλτούρας περιλαμβάνει εργαλεία κατάλληλα για την κατανόηση αφηρημένων εννοιών, τα οποία μπορούν να εισαχθούν στην καθημερινή ζωή και να επηρεάσουν τη διαμόρφωση της ανθρώπινης ψυχολογίας, απελευθερώνοντας το προλεταριάτο από τις προκαταλήψεις του παρελθόντος και συμβάλλοντας στην πάλη του για την αταξική κοινωνία. Σε τελική ανάλυση, για τον Μπογκνάνοφ η κριτική αφομοίωση της πολιτιστικής δημιουργίας και της κουλτούρας του παρελθόντος αποσκοπεί στον εντοπισμό εκείνων των στοιχείων που είναι χρήσιμα για πολιτική προπαγάνδα (Lunacharsky, 1968: 144).

Αντίστοιχες απόψεις εξέφραζε την εποχή εκείνη ο Μποουχάριν, υποστηρίζοντας ότι, όπως ακριβώς το προλεταριάτο οφείλει να κατακτήσει και να καταστρέψει το αστικό κράτος προκειμένου να δημιουργήσει το νέο σοσιαλιστικό, με τον ίδιο τρόπο πρέπει να διαλύσει τον αστικό πολιτισμό, οικοδομώντας έτσι την προλεταριακή κουλτούρα. Δηλαδή,

θεωρούσε ότι η κουλτούρα του παρελθόντος πρέπει να καταστραφεί μέσω μιας ριζικής αναδιάταξης των συστατικών μερών της, αφού ο πολιτισμός που φέρει το προλεταριάτο βασίζεται στη συλλογική και συνειδητή διεύθυνση της κοινωνίας, σε ρήξη με την ατομικιστική αστική και τη θεοκρατική φεουδαρχική κουλτούρα (Bucharin, 1923).

Ο Λουνατσάρσκι, ενώ υποστήριζε την ιδέα της κριτικής αφομοίωσης της κουλτούρας του παρελθόντος εναντιωνόταν στην αντιμετώπιση της πολιτιστικής κληρονομιάς από τον Μπογκντάνοφ αποκλειστικά ως όπλο της ταξικής πάλης, ως μέσο προπαγάνδας, αφού έβλεπε σε αυτήν να αποτυπώνονται όχι μόνο ταξικές, αλλά και πανανθρώπινες αξίες και έθετε το ερώτημα για το πώς ο εργαζόμενος λαός μπορεί να χρησιμοποιήσει την κουλτούρα του παρελθόντος ως όπλο πριν την γνωρίσει, πριν την αφομοιώσει κριτικά. Επιπροσθέτως, ο Λουνατσάρσκι θεωρούσε αναγκαία την ενσωμάτωση των εξειδικευμένων τεχνικών του παλαιού καθεστώτος, *«των ανθρώπων που γνώριζαν καλά τη δουλειά τους»*, αποκλείοντάς τους όμως από οποιαδήποτε καθοδηγητική θέση.

«Αυτοί οι αστοί ειδικοί θα αναγνώριζαν τη σοβιετική εξουσία μόνο όταν θα πείθονταν ότι ο σοσιαλισμός τους προσφέρει τέτοιες δυνατότητες δημιουργικής δραστηριότητας, που ποτέ πριν δεν είχαν ονειρευτεί».

(Yermakov, 1975: 57)

Από την άλλη, διαφωνώντας με τον Μπουκάριν, θεωρούσε ότι το προλεταριάτο δύναται και οφείλει να αναπτύξει τον δικό του πολιτισμό μέσω της κριτικής αφομοίωσης της παρελθούσας κουλτούρας και όχι μέσω της αδιάκριτης καταστροφής της κουλτούρας των ταξικών κοινωνιών.

Ο Λουνατσάρσκι επέμενε ιδιαίτερα στη δυνατότητα, αλλά και στην αναγκαιότητα της ανάπτυξης μιας διακριτής προλεταριακής κουλτούρας θεωρώντας, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, το καθήκον διαφώτισης των εργαζομένων

της Σοβιετικής Ένωσης ως εξίσου σημαντικό με εκείνο της οικονομικής ανάπτυξης. Ήδη το 1914, ο Λουνατσάρσκι είχε προσδιορίσει την προλεταριακή κουλτούρα ως την κουλτούρα που «αντανάκλα τα αισθήματα, τα συναισθήματα και τα οράματα του προλεταριάτου» (McClelland, 1980: 414). Η προλεταριακή κουλτούρα, σύμφωνα με τον Λουνατσάρσκι, ως μια ταξική κουλτούρα έχει την αφετηρία της στον καπιταλισμό και φτάνει στην πλήρη της ανάπτυξη υπό τη δικτατορία του προλεταριάτου. Βέβαια, η προλεταριακή κουλτούρα επιτυγχάνεται με διαφορετικό τρόπο όταν το προλεταριάτο είναι υποτελής τάξη, με άλλο τρόπο και σε μεγαλύτερο βαθμό όταν το προλεταριάτο ηγείται της οικοδόμησης του σοσιαλισμού και σε τεράστιο βαθμό όταν το προλεταριάτο θα έχει *«στείλει στο αρχαιολογικό μουσείο»* το κράτος και το προλεταριάτο ως τέτοιο δεν θα υφίσταται πια, αφού όλη η ανθρωπότητα θα έχει μετατραπεί σε μια εργαζόμενη ενότητα. Τότε, η σοσιαλιστική πλέον και όχι προλεταριακή κουλτούρα θα είναι μια αταξική, καθολική και πανανθρώπινη κουλτούρα (Lunatscharski, 1981b: 72). Έτσι, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του προλεταριάτου η εργατική τάξη οφείλει να αναδείξει τα *καθαρά προλεταριακά χαρακτηριστικά* στο πεδίο της κουλτούρας, τα οποία θα μπορέσουν να αναπτυχθούν στην πληρότητά τους μόνο στην αταξική κοινωνία, οπότε θα αποκτήσουν πανανθρώπινο σοσιαλιστικό χαρακτήρα. Η επίτευξη των παραπάνω πολιτιστικών στόχων από το προλεταριάτο αποτελεί για τον Λουνατσάρσκι μια αργή και επίπονη διαδικασία επαναστατικοποίησης, αφού το νεαρό σοβιετικό κράτος δεν είχε στη διάθεσή του *«έτοιμους ανθρώπους που να είναι ταυτόχρονα εκατό τοις εκατό επαναστάτες και εκατό τοις εκατό μάστορες της άλφα ή της βήτα πολιτιστικής δραστηριότητας»* (Λουνατσάρσκι στο Βογιάζος, 1979: 278).

Από την άλλη μεριά, ο Τρότσκι υποστήριζε ότι το προλεταριάτο δεν μπορεί να κομίσει τη δική του διακριτή ταξική κουλτούρα στο διάστημα που μεσολα-

βεί από την κατάκτηση της εξουσίας ως το πέρασμα στην αταξική κοινωνία. Παρ' όλο που αποδεχόταν κάποιες από τις προσπάθειες των προλεταριακών καλλιτεχνών, δεν θεωρούσε το έργο τους επαρκές ούτε σε ποιότητα ούτε σε ποσότητα για να συγκροτήσει την αρχή μιας γνήσιας ταξικής κουλτούρας, επιμένοντας ότι το πρωταρχικό καθήκον των καλλιτεχνών και των επιστημόνων της εργατικής τάξης ήταν η κατάκτηση και η αφομοίωση της αστικής τεχνικής και των πιο ουσιαστικών στοιχείων της αστικής κουλτούρας. Κατά συνέπεια, ο Τρότσκι αρνούσαν τη δυνατότητα του προλεταριάτου να δημιουργήσει τη δική του κουλτούρα κατά τη μεταβατική περίοδο της δικτατορίας του προλεταριάτου και θεωρούσε ότι μια συνολικά νέα κουλτούρα θα εμφανιστεί μόνο στην αταξική κοινωνία, μια κουλτούρα που θα είναι φυσικά πανανθρώπινη και οικουμενική. Ο Λουντσαρσκι αντιτάσσει στον Τρότσκι την άποψη ότι η εμφάνιση μιας προλεταριακής κουλτούρας είναι ικανή και αναγκαία, σημειώνοντας:

«Η αντίρρηση ότι το προλεταριάτο δεν φέρνει τη δική του ταξική κουλτούρα, αλλά μια πανανθρώπινη αταξική κουλτούρα, δεν αντέχει στην κριτική. Το προλεταριακό κράτος (σοβιετικό καθεστώς), η προλεταριακή φιλοσοφία και κοινωνιολογία (μαρξισμός), οι προλεταριακές οργανώσεις (συνδικάτα, συνεταιρισμοί) αποτελούν ισχυρότατα προπύργια της καινούριας, προλεταριακής κουλτούρας. Αυτά τα προπύργια κάθε άλλο παρά ανταποκρίνονται στο πανανθρώπινο σοσιαλιστικό καθεστώς όπου δεν θα υπάρχουν ούτε το κράτος, ούτε οι νόμοι του οικονομικού προσδιορισμού, ούτε πολλά άλλα πράγματα που σήμερα έχουν τεράστια σημασία και σπουδαιότητα ως χαρακτηριστικά της κουλτούρας ενός ορισμένου τρόπου ζωής και μιας ορισμένης τάξης».

(Yermakov, 1975: 105)

κής κουλτούρας σαν το κύριο πρόβλημα της σοβιετικής εξουσίας, καθώς κάτι τέτοιο του φαινόταν εξαιρετικά ουτοπικό, δεδομένης της διεθνούς απομόνωσης του νεαρού κράτους και της φοβερής πολιτιστικής καθυστέρησης της ρωσικής κοινωνίας (αναλαφθητισμός, κυριαρχία της θρησκείας και των «ασιατικών» εθίμων κ.λπ.). Για τον Λένιν, η εργατική τάξη και ο ρωσικός λαός όφειλαν πρώτα να περπατήσουν πριν να μπορέσουν να τρέξουν, γεγονός που σημαίνει ότι έπρεπε πρώτα να αφομοιώσουν τα επιτεύγματα της αστικής κουλτούρας και στη συνέχεια να οικοδομήσουν τον νέο προλεταριακό πολιτισμό.

Τρίτο μτώπο

B. Το ενοποιημένο σχολείο εργασίας

Το νέο σχολείο, το πολυτεχνικό ή ενοποιημένο σχολείο, αποτελεί τον δεύτερο πυλώνα του τρίτου μτώπου. Σκοπός του ενοποιημένου σχολείου είναι η διαμόρφωση ενός ανθρώπου που θα συνδυάζει την υψηλή καθολική μόρφωση με τη βασική ειδική εκπαίδευση, ενός ανθρώπου που θα κατέχει κάποια επαγγελματική ειδικευση, αλλά που ταυτόχρονα θα γνωρίζει τις βασικές αρχές όλων των επιστημών και των τεχνών, χωρίς ή μία να αναπτύσσεται εις βάρος της άλλης. Το ενοποιημένο σχολείο, σύμφωνα με το πρόγραμμα του Κομισαριάτου της Διαφώτισης, ήταν πολυτεχνικό, αλλά όχι επαγγελματικό· δίδασκε, δηλαδή, μια ποικιλία εργασιακών δεξιοτήτων χωρίς να εξειδικεύει σε κανένα από αυτά, χωρίς να παρέχει επαγγελματική ή δεξιοτεχνική ειδικευση. Ειδικευση και γενική μόρφωση συγχωνεύονται σε μια αρμονική ενότητα, την οποία ο Λουντσαρσκι αποκαλεί κουλτούρα-πολιτισμό (Lunacharsky, 1981a: 47-48). Επιπλέον, το ενοποιημένο σχολείο στοχεύει στη μετάδοση εκείνων των γνώσεων που αποτελούν τη θεωρητική βάση της πρακτικής μεταμόρφωσης του κόσμου. Γνώσεις όπως το τι είναι ο κόσμος, από πού

προέρχεται, πώς προέκυψε η κριτική και η άρνηση του καπιταλιστικού κόσμου μέσα από την ίδια την αστική σκέψη, ποια σχέση υπάρχει ανάμεσα στην επιστήμη, την τέχνη και την εργασία.

Τα θεμέλια του πολυτεχνικού σχολείου εντοπίζονται στο έργο των Κ. Μάρξ και Φρ. Ένγκελς (Fr. Engels). Ο δεύτερος στο βιβλίο του *Οι αρχές του κομμουνισμού* (1847) αναφέρει ότι η εκπαίδευση όλων των παιδιών, από τη στιγμή που παύει να είναι αναγκαία η μητρική φροντίδα, οφείλει να γίνεται σε εθνικά ιδρύματα, με έξοδα του κράτους και να επιδιώκει τη συγχώνευση της εκπαιδευτικής διαδικασίας με την εργασία, της εκπαίδευσης με την υλική παραγωγή. Ομοίως, ο Μαρξ, συντάσσοντας τις *Οδηγίες προς τους εκπροσώπους του Προσωρινού Γενικού Συμβουλίου της Α΄ Διεθνούς*, αναφέρει:

«Σαν εκπαίδευση εννοούμε τρία πράγματα: πρώτο, διανοητική εκπαίδευση· δεύτερο, φυσική αγωγή [...]· τρίτο, τεχνολογική ειδίκευση, που να μεταδίδει τις γενικές επιστημονικές βάσεις όλων των παραγωγικών διαδικασιών και ταυτόχρονα να εισάγει το παιδί και τον έφηβο στην πρακτική χρησιμοποίηση και στην ικανότητα να χειρίζεται τα στοιχειώδη εργαλεία όλων των επαγγελμάτων [...]. Η συνένωση αμειβόμενης παραγωγικής εργασίας, διανοητικής εκπαίδευσης, φυσικής άσκησης και πολυτεχνικής εκπαίδευσης θα ανυψώσει την εργατική τάξη πάνω από τις ανώτερες και μεσαίες τάξεις».

(Μπατίς, 2012)

Επίσης, ο Λένιν έδινε ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι η γενική μόρφωση πρέπει να εφαρμόζεται στην πράξη, δηλαδή στην παραγωγική διαδικασία και θεωρούσε την ενότητα της γενικής μόρφωσης με την παραγωγική εργασία ως έναν απαραίτητο όρο της σοβιετικής εκπαίδευσης, δηλώνοντας ότι εντός του πολυτεχνικού σχολείου θα πραγματοποιηθεί η μεταμόρφωση του παλιού κόσμου.

Παρομοίως, ο Λουνατσάρσκι έθετε την εργασία ως το σημείο αναφοράς

του νεόδμητου σοβιετικού εκπαιδευτικού συστήματος, ως το κύριο θέμα της διδασκαλίας. Έγραφε ο Λουνατσάρσκι:

«Η αρχή της εργασίας σημαίνει αρχικά μια ενεργή, ευέλικτη και δημιουργική γνώση του κόσμου και δεύτερον την άμεση επιθυμία να εξοικειωθούν οι μαθητές [...] με την αγροτική και βιομηχανική εργασία σε όλο της το εύρος [...]. Η εργασία πρέπει να είναι πραγματική παραγωγική εργασία παρ' όλο που ποτέ δεν πρέπει να χάνει τον παιδαγωγικό της χαρακτήρα».

(Fitzpatrick, 2002: 32)

Αυτό σημαίνει ότι, για τον Λουνατσάρσκι, κεντρικό άξονα του πολυτεχνικού σχολείου αποτελεί η ιδέα ότι ο μαθητής πρέπει να μαθαίνει και να συλλαμβάνει τον κόσμο μέσω της εργασίας, δηλαδή μέσω βιωμένων, ενεργών διαδικασιών, αφού «*κανείς δεν γίνεται να ξεχάσει μια γνώση που απέκτησε μέσω της εργασίας*» (Lunacharsky, 1981a: 99). Έτσι, θεμέλιο λίθο της εκπαιδευτικής πολιτικής αποτελεί η εργασία, ως πηγή του συνόλου της ανθρώπινης γνώσης, μέσω της οποίας ο άνθρωπος μπορεί να κατανοήσει, να συνειδητοποιήσει τη δομή και την κίνηση της κοινωνίας όπως και να αφομοιώσει τον πολιτισμό του παρελθόντος. Εισάγοντας την εργασία στην εκπαιδευτική διαδικασία, οι μαθητές εξοικειώνονται με αυτή ως ανθρώπινη δραστηριότητα και αποκτούν μια γνώση συνεκτική, λειτουργική και αποτελεσματική, μια γνώση συγκροτημένη, η οποία έχει ως κριτήριό της την αποτελεσματική κοινωνική πράξη. Επιπλέον, μέσω της εργασίας επιτυγχάνεται η ενότητα της γνώσης με την υλική πραγματικότητα και ο προσανατολισμός του ανθρώπου στην κοινωνικά δημιουργική απασχόληση (Μωραΐτης, 1999: 15, 41, 259). Ως εκ τούτου, η εργασία αντιμετωπίζεται εδώ ως μια παιδαγωγική αρχή, η οποία στοχεύει στην ενεργή εξοικείωση των μαθητών με τον κόσμο, «με τα πράγματα που είναι αναγκαία για τη ζωή», με τη βιομηχανική και αγροτική παραγωγή σε όλη της την ποικιλομορφία. Αυτό σημαίνει

ότι στη βάση της εργασίας, η οποία δι-αμεσολαβεί τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση, συγκροτείται ένα εκπαιδευτικό σύστημα μέσω του οποίου γίνεται εφικτή η αφομοίωση και η συμπύκνωση των θεωρητικών γνώσεων που παρήγαγε η ανθρωπότητα ανά τους αιώνες, η κατανόηση της κοινωνικής εξέλιξης, η σύνδεση της θεωρίας με την πράξη, η ηθική διαπαιδαγώγηση και η σωματική ανάπτυξη, η άρση της διάκρισης μεταξύ χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας, η άρση της αλλοτριωμένης κατάστασης του ανθρώπου με σκοπό τη δημιουργία ενός ανθρώπου πολύπλευρα ανεπτυγμένου. Με άλλα λόγια, το πολυτεχνικό σχολείο αποσκοπεί στην καλλιέργεια της κοινωνικής συνείδησης, καθώς μόνο μέσω αυτής ο άνθρωπος μπορεί να αφομοιώνει κάθε γνώση και να τη συνθέσει σε ένα οργανικό σύνολο, έτσι ώστε να γίνεται «εμφανής και πειστική» η αναγκαιότητά της.

Σε αντίθεση με την αστική εκπαίδευση², η οποία αποσκοπεί στο να δώσει στον εργάτη μια καθαρά μηχανική εργασιακή επάρκεια, η σοβιετική εκπαίδευση θέτει ως στόχο τη διαπαιδαγώγηση του σοβιετικού εργαζόμενου, παρέχοντάς του ευρεία γνώση για το επάγγελμά του, για την αξία και την σημασία του στην κοινωνία. Αποσκοπεί, έτσι, στην παροχή θεωρητικής γνώσης σχετικά με τις επιστήμες που συνδέονται με την καθημερινή του εργασία, την ιστορία του επαγγέλματός του, την ιστορία της «εργασίας» και της παραγωγής συνολικά, στην ανάδειξη της θέσης που κατέχει το επάγγελμά του στην οικονομική εξέλιξη της σοβιετικής κοινωνίας και των μέσων που απαιτούνται για την αύξηση της παραγωγής. Φυσικά, «αυτή η γνώση δεν χρειαζόταν όταν ο εργάτης ήταν μόνο μια μηχανή, που παρήγαγε για άλλους» είναι απαραίτητη τώρα που εργάζεται για τον ίδιο και την ελεύθερη κοινότητα στην οποία ζει» (Lunacharsky, 1918a). Επίσης, σε αντίθεση με το αστικό «σο-

λαστικό» σχολείο, δηλαδή το σχολείο του βιβλίου, του τετραδίου, της αποστήθισης, του αυστηρού ωραρίου, της εργασίας στο σπίτι, της τιμωρίας, της καθήλωσης του μαθητή στο θρανίο και της καθηγητικής αυθεντίας, το πολυτεχνικό σχολείο σκοπεύει σε μια μάθηση που να μην παρέχεται μέσω βιβλίων, αλλά κυρίως μέσω περιπάτων, εκδρομών, εργαστηριακής δουλειάς, οπτικών μέσων, σχεδίων, κατασκευών, συζήτησης, ομαδικής δουλειάς και συνδιαμόρφωσης. Συνεπώς, η μαθησιακή διαδικασία δεν στηρίζεται στην αποστήθιση και στην επανάληψη, αλλά προέρχεται από την ίδια την αυτενέργεια του μαθητή.

Ο Λουνατσάρσκι υποστήριξε ότι η αυτενέργεια των μαθητών αποτελεί ουσιώδες συστατικό του πολυτεχνικού σχολείου, μια λειτουργία που ενισχύεται με τη διεύθυνση του σχολείου από τους ίδιους. Τα σχολεία αυτοδιοικούνται μέσω ενός σχολικού σοβιέτ αποτελούμενου από δασκάλους, γονείς, εκπροσώπους του εργαζόμενου πληθυσμού της περιοχής, τους μεγαλύτερους μαθητές και από έναν κυβερνητικό εκπρόσωπο του τοπικού εκπαιδευτικού τμήματος. Επιπλέον, οι δάσκαλοι είναι αιρετοί από το σχολικό σοβιέτ και το σοβιετικό κράτος δεν παρεμβαίνει καθόλου στο πρόγραμμα των μαθημάτων, το οποίο επίσης αποφασίζεται από αυτό το όργανο. Ο δάσκαλος, σημειώνει ο Λουνατσάρσκι, αποτελεί ένα μέγιστης σημασίας φίλτρο από το οποίο διέρχεται η νέα ζωή, αφού σε αυτόν εναπόκειται το καθήκον να «καθαρίσει» τη σοσιαλιστική εκπαίδευση από τα αστικά και φεουδαρχικά υπολείμματα και να την εμπλουτίσει με ό,τι χρήσιμο έχει ανά τους αιώνες ανακαλύψει η ανθρωπινή ευφυΐα. Φυσικά, συνεχίζει ο Λουνατσάρσκι, ο παιδαγωγός πρέπει «να δι-απαιδαγωγηθεί και ο ίδιος», δηλαδή να μαθαίνει διαρκώς, να μαθαίνει διδάσκοντας (Lunatscharski, 1973b: 137-139).

Η εκπαίδευση του σοβιετικού πολίτη ολοκληρώνεται με την καλλιτεχνική και φυσική του εκπαίδευση (Lunacharsky, 1918a). Η αισθητική διαπαιδαγώγηση, σημειώνει ο Λουνατσάρσκι, αποτελεί

2. Στο ενοποιημένο σχολείο έγινε συνειδητή χρήση των προοδευτικότερων και πιο σύγχρονων παιδαγωγικών μεθόδων της Δύσης.

την ανάπτυξη των δημιουργικών παραρμήσεων του ανθρώπινου όντος στη βάση των «νόμων» της ομορφιάς.

«Θεμελιώδες καθήκον του ανθρώπου είναι να καθιστά τον εαυτό του και τα πάντα γύρω του όμορφα. Όλα τα μέσα με τα οποία ο άνθρωπος εκλεπτύνει το περιβάλλον του, το καθιστά όμορφο και γεμάτο χαρά [...], πρέπει να αποτελούν τον πυρήνα της αισθητικής του διαπαιδαγώγησης».

(Lunacharsky, 1981a: 23)

Ακριβώς σε αυτό το σημείο τέμνονται η εργασία με την αισθητική διαπαιδαγώγηση, αφού επιδίωξη της εργασίας στην σοσιαλιστική κοινωνία αποτελεί η απόδοση της μέγιστης χαράς και ομορφιάς στη ζωή, ή με τα λόγια του Επιτρόπου της Διαφώτισης:

«Όταν διδάσκουμε σε κάποιον ξυλουργική ή μεταλλουργία δεν θέλουμε να του διδάξουμε απλά μια χειροτεχνία, θέλουμε να του διδάξουμε να είναι άνθρωπος της ομορφιάς, δυνατόν να δημιουργήσει μια ζωή γεμάτη ομορφιά».

(Lunacharsky, 1981a: 25)

Συνοψίζοντας, η εργασιακή δραστηριότητα, διδασκόμενη ως κοινωνική τεχνική και με πρακτικό τρόπο (Lunacharsky, 1981a: 127), εκτελούμενη δημιουργικά και χωρίς άσκηση βίας στην προσωπικότητα του μαθητή, αποτελεί ένα σημαντικό παιδαγωγικό μέσο που αποσκοπεί σε μια στενή και οργανική σύνδεση του μαθητή με τον «έξω κόσμο», με την παραγωγή και την αναπαραγωγή της κοινωνίας (Μακρίδης, 2007: 26). Ο Λουνατσάρσκι αντιλαμβάνεται το μαθητή ως μια όχι ακόμη ολοκληρωμένη «εικόνα» (Bild, obra), ως ένα «ακατέργαστο» υλικό που κανείς πρέπει να το διαμορφώσει (bilden) και να του δώσει μορφή, ως μια «εξέλιξη του πνεύματος» από την απλούστερη προς τη συνθετότερη μορφή του. Ως προς αυτό είναι ενδεικτικός ο γερμανικός όρος *Bildung* ή ο αντίστοιχος ρωσικός *obrasowanije* που χρησιμοποιεί για να περιγράψει αυτή τη διαδικασία. Η ολοκλήρωση αυτής της «εικόνας» δεν

μπορεί να αποτελεί αποκλειστικό καθήκον του σχολείου, καθώς το σχολείο δίνει μόνο τις κατευθυντήριες γραμμές της γνώσης, δηλαδή τη μέθοδο. Το συνολικό πρόταγμα του Λουνατσάρσκι περιγράφει έναν σοβιετικό πολίτη, ο οποίος συνεχώς θα μαθαίνει και μια σοβιετική επικράτεια ως ένα απέραντο σχολείο, όπου ο καθένας θα είναι δάσκαλος και μαθητής ταυτόχρονα.

Coda

«Σήμερα, η προστασία της αστικής κουλτούρας από τον βανδαλισμό της αστικής επέλασης καθώς και η δημιουργία των απαραίτητων κοινωνικών συνθηκών για μια ελεύθερη πολιτιστική ανάπτυξη είναι υψίστης σημασίας για την εργατική τάξη. Ακόμα και στο πλαίσιο της υπάρχουσας κοινωνίας, το εργατικό κίνημα μπορεί να αναπτυχθεί στο βαθμό που δημιουργεί για το ίδιο εκείνα τα πνευματικά όπλα που απαιτούνται για την πάλη της απελευθέρωσής τους».

(Luxemburg, 1903)

Αυτό σημαίνει ότι προϋπόθεση για την ανάπτυξη των ιδεολογικών όπλων της εργατικής τάξης συνιστά καταρχάς η προστασία και η κριτική αφομοίωση της πολιτιστικής κληρονομιάς του παρελθόντος από τη σκοπιά του προλεταριάτου. Χρέος του εργατικού κινήματος και κατ'επέκταση ενός κομμουνιστικού κόμματος αποτελεί η δυναμική «σύνδεση του εργαζόμενου, του “λαϊκού” κόσμου με τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του ανθρώπινου πνεύματος, τη μεγάλη λογοτεχνία, τη μεγάλη μουσική, τη φιλοσοφία, την σύγχρονη επιστήμη» (Μ.Γ., 2016). Βέβαια, η αναγκαιότητα της αφομοίωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν εξοβελίζει εξ ορισμού τους σύγχρονους νεωτερισμούς και πειραματισμούς, αφού αυτοί είναι μεσοί νοήματος όταν πηγάζουν από την εμπέδωση των πιο αξιόλογων στοιχείων της. Ταυτόχρονα, το εργατικό κίνημα οφείλει να προσδιορίσει και να τονίσει εκείνα τα στοιχεία προλετα-

ριακής έκφρασης που έχουν ήδη αποτυπωθεί στην παρελθούσα κουλτούρα και να ενθαρρύνει την πολιτιστική έκφραση των ίδιων των εργαζομένων, αναδεικνύοντας νέες μορφές δημιουργημένες απ' αυτούς, χωρίς να υποτιμάται το γεγονός ότι στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας δεν μπορεί να ηγεμονεύσει άλλη κουλτούρα πέρα από την κυρίαρχη αστική. Η σκέψη του Λουνατσάρσκι και ο τρόπος που αντιμετωπίζει τα ζητήματα του πολιτισμού αποτελούν ένα πολύτιμο μεθοδολογικό εργαλείο για την αξιολόγηση και το «εργηπτικό ξεκαθάρισμα» της πολιτιστικής κληρονομιάς, της σύγχρο-

νης πολιτιστικής δημιουργίας της αστικής τάξης, αλλά και της σπερματικής πολιτιστικής έκφρασης του προλεταριάτου. Ένα τέτοιο εργαλείο μπορεί να συμβάλει στον καθορισμό αυτού που αποτελεί γνήσια έκφραση και σαφή αναπαράσταση της «κοινωνικής αλήθειας» (Voronsky, 1998: 324) του προλεταριάτου, δηλαδή δύναται να προσδιορίσει τι είναι χρήσιμο και τι όχι για αυτό. Ο Λουνατσάρσκι αναφέρει χαρακτηριστικά: «καθετί που βοηθάει στην ανάπτυξη και στη νίκη του προλεταριάτου είναι καλό, ενώ καθετί που το βλάπτει είναι κακό» (Lunacharsky, 1973a: 13). **T**

b

- Βογιάζος, Α.** (1979), *Σοσιαλισμός και κουλτούρα*, τόμ. Α', Αθήνα, Θεμέλιο.
- Κονδύλης, Π.** (2001), *Ο Μαρξ και η αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, Στιγμή.
- Λουνατσάρσκι, Α.** (1987), *Εισαγωγή στην ιστορία των θρησκευμάτων*, Αθήνα, Αλφειός.
- Μ., Γ.** (2016), «Ο ταξίτζης που διάβαζε λογοτεχνία» (ανακτημένο από <https://kommon.gr/ix/764-taxidiavaze-logotehnia>).
- Μακρίδης, Γ.** (2007), «Η εκπαίδευση αμέσως μετά τον Οκτώβρη», *Αντιτετράδια της Εκπαίδευσης*, τεύχ. 83.
- Μαρξ, Κ.** (1990), *Grundrisse*, τόμ. Α', Αθήνα, Στοχαστής.
- Μπατής, Κ.** (2012), «Τα πρώτα χρόνια της πολυτεχνικής εκπαίδευσης» (ανακτήθηκε από www.alfavita.gr).
- Μωραΐτης, Γ.** (1999), *Ιδεολογικές και μεθοδολογικές αρχές της εργασίας στο σχολείο της πολυτεχνικής εκπαίδευσης*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Ροζάνης, Στ.** (1986), *Η κλασική αρχαιότητα του Κ. Μαρξ*, Αθήνα, Ψυλόν.
- Σίλερ, Φρ.** (2005), *Περί αφελοούς και συναίσθηματικής πίσσεως*, Αθήνα, Στιγμή.
- Bucharin, N.** (1923), *Proletarische Revolution und Kultur* (ανακτημένο από <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/bucharin/1923/02/03/kultur.htm>).
- Fitzpatrick, Sh.** (1971), «The emergence of Glaviskusstvo. Class war on the cultural front, Moscow 1928-29», *Soviet Studies*, vol. 23, no. 2, Taylor & Francis.
- Fitzpatrick, Sh.** (2002), *The Commissariat of Enlightenment: Soviet Organization of Education and the Arts under Lunacharsky*, Cambridge, Cambridge University Press.
- International Review**, (2005), «The debate on "proletarian culture"» (ανακτημένο από http://en.internationalism.org/ir/109_proletkult).
- Lifshitz, M.** (1973), *The Philosophy of Art of Karl Marx*, London, Pluto Press.
- Lukács, G.** (1968), *Goethe and His Age*, London, Merlin Press.
- Lunacharsky, A.** (1918a), *Self-Education of the Workers* (ανακτημένο από <https://www.marxists.org/archive/lunachar/1918/self-education.htm>).
- Lunacharsky, A.** (1918b), *To All who Teach* (ανακτημένο από <https://www.marxists.org/archive/lunachar/works/teachers.htm>).
- Lunacharsky, A.** (1968), *Revolutionary Silhouettes* (εισ. Isaac Deutscher), New York, Hill and Wang.
- Lunacharsky, A.** (1973a), *On Literature and Art*, Moscow, Progress Publishers.
- Lunatscharski, A.** (1973b), *Über die Volksbildung*, Köln, Pahl-Rugenstein Verlag.
- Lunatscharski, A.** (1974), *Die Revolution und die Kunst*, Dresden, VEB Verlag.
- Lunacharsky, A.** (1981a), *On Education*, Moscow, Progress Publishers.
- Lunatscharski, A.** (1981b), *Vom Proletkult zum sozialistischen Realismus*, Berlin, Dietz Verlag.
- Luxemburg, R.** (1903), *Stagnation and Progress of Marxism* (ανακτημένο από <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1903/misc/stagnation.htm>).
- McClelland, J.** (1980), «Utopianism versus Revolutionary Heroism in Bolshevik Policy: The Proletarian Culture Debate», *Slavic Review*, vol. 39, n.3, Association for Slavic, East European and Eurasian Studies.
- Tait, A. L.** (1984), *Lunacharsky: Poet of the Revolution (1875-1907)*, Birmingham, University of Birmingham.
- Trotsky, L.** (1960), *Literature and Revolution*, Michigan, University of Michigan Press.
- Voronsky, A.** (1998), *Art as the Cognition of Life*, Michigan, Mehring Books.
- Yassour, A.** (1986), «Philosophy-Religion-Politics: Borochov, Bogdanov and Lunacharsky», *Studies in Soviet Thought*, vol. 31, Haifa, D. Reidel Publishing Company.
- Yermakov, A.** (1975), *A. Lunacharsky*, Moscow, Novosti Press Agency Publishing House.